

UDK:8 (1751)

Manzur NAMAZOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti dotsenti
E-mail: manzuraakova570@gmail.com

QarDU professori, f.f.d B.Yo 'ldoshev taqrizi asosida

XX ASR O'ZBEK NASRIDA MUHOJIRLAR HAYOTI VA QISMATI: XARAKTER VA PSIXOLOGIZM

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek nasrida muhojirlar hayoti va qismati, ularning xarakteri va psixologik kechinmalari yoritilgan. O'tkir Hoshimov, Abdulla Qodiriy va Said Ahmad kabi yozuvchilarning asarlarida muhojirlik mavzusi chuqur tahlil qilingan. Asarlar qahramonlarining ruhiy holati, vatanini sog'inish va begona yurtdagi hayotiga moslashish jarayonlari orqali muhojirlarning xarakteri ochib beriladi.

Kalit so'zlar: O'zbek nasri, muhojirlik, xarakter, psixologizm, ruhiy kechinmalar, Vatan sog'inchi, moslashuv, O'tkir Hoshimov, Abdulla Qodiriy, Said Ahmad.

ЖИЗНЬ И СУДЬБА ЭМИГРАНТОВ В УЗБЕКСКОЙ ПРОЗЕ XX ВЕКА: ХАРАКТЕР И ПСИХОЛОГИЗМ

Аннотация

В данной статье описываются жизнь и судьба переселенцев, их характеры и психологические переживания в узбекской прозе. В произведениях таких писателей, как Откир Хашимов, Абдулла Кадыри и Саид Ахмед, глубоко анализируется тема эмиграции. Характер иммигрантов раскрывается через душевное состояние героев произведений, процессы тоски по родине и адаптации к жизни в чужой стране.

Ключевые слова: Узбекская проза, эмиграция, персонаж, психология, духовные переживания, тоска по дому, адаптация, Уткир Хашимов, Абдулла Кадыри, Саид Ахмед.

THE LIFE AND PART OF IMMIGRANTS IN UZBEK PROSE OF THE 20TH CENTURY: CHARACTER AND PSYCHOLOGY

Annotation

This article describes the life and fate of immigrants, their character and psychological experiences in Uzbek prose. In the works of writers such as Otkir Hashimov, Abdulla Kadiri and Said Ahmed, the theme of emigration is deeply analyzed. The character of immigrants is revealed through the mental state of the heroes of the works, the processes of longing for their homeland and adapting to life in a foreign country.

Key words: Uzbek prose, emigration, character, psychology, spiritual experiences, homesickness, adaptation, Otkir Hashimov, Abdulla Kadiri, Said Ahmad.

Kirish. O'zbek adabiyotida muhojirlik mavzusi doimo dolzarb bo'lib kelgan. Tarixiy voqealar, siyosiy o'zgarishlar va iqtisodiy omillar tufayli ko'plab o'zbeklar o'z yurtlarini tark etib, chet elda yashashga majbur bo'ldilar. Bu jarayon adabiyotda ham keng aks ettirildi. Mustaqillik yillarida, ayniqsa, muhojirlar hayoti va qismati, ularning ichki kechinmalari, xarakteri va psixologik holatlari adabiyotda keng yoritildi.

Adabiyotda psixologizmining rivojlanish tarixini tavsiflab, adabiyotshunos olim L.Ya.Ginzburg "mavjud adabiy janrlarda psixologik yangiliklar endigina nish urayotgan bir vaqtda, badiiy adabiyotning yondosh janrlari bo'lmish - rasoil, kundaliklar, memuarlar va avtobiografik janrlarda psixologizm allakachon o'rmashib bo'lgan edi" deb yozadi [7].

O'zbek adabiyotshunos olimlari tomonidan tuzilgan adabiyotshunoslik terminlari lug'atida badiiy psixologizm atamasiga "badiiy asarda to'laqonli inson obrazini yaratishning muhim vositalaridan biri; personaj ruhiyatining ochib berilishi, xatti-harakatlari va gap-so'zlarining psixologik jihatdan asoslanishi, shu maqsadlarga xizmat qiluvchi usul va vositalarning jamlanmasi" [6] deya ta'rif berilgan.

O'zbek adabiyotshunosligida badiiy psixologizm masalasi ilmiy maydonga o'tgan asrning o'rtalarida kirib kelib, Milliy adabiyotshunosligimizda bu atama sintez bo'lgan holda o'zining ruhiyat (psixologizm), ruhiyat tasviri (psixologik tasvir), ruhiyat talqini (psixologik talqin), ruhiyat tahlili (psixologik tahlili) - kabi nomlariga ega bo'ldi. "Ruhiyat" atamasining "psixologizm" (yun. psyche - qalb; logos - o'rganmoq) termini bilan sinonim sifatida qo'llanilishini joiz deyish mumkin, sababi 5 jildli "O'zbek tilining izohli lug'ati" [1]da ruhga - "jon", ruhiyatga esa - "jonning holati", deya izoh berilgan. Bu izoh albatta adabiy termin uchun nomukammal bo'lsada, ammo ma'no jihatdan ikkila termin ham bir mazmunni beradi [2].

Muhojirlik mavzusidagi asarlar o'zbek nasrining muhim qismiga aylandi. Bu asarlar orqali adiblar muhojirlarning yangi sharoitga moslashishi, begona yurtdagi qiyinchiliklarga bardosh berishi va vatanini sog'inish hissini chuqur tahlil qiladilar. Muhojirlik qismatini tasvirlashda yozuvchilar turli xil badiiy usullar va psixologik

analizlardan foydalanganlar. Asarlar qahramonlarining ichki kechinmalari, ruhiy holati va xarakterini chuqur ochib berish orqali muhojirlikning murakkab va ko'p qirrali mohiyatini namoyish etadilar.

Muhojirlik mavzusidagi asarlar nafaqat qahramonlarning shaxsiy hayotini yoritadi, balki kengroq ijtimoiy muammolarni ham ko'taradi. Muhojirlik natijasida yuzaga keladigan oilaviy, madaniy va ijtimoiy muammolar, vatanidan ajralishning inson ruhiyatiga ta'siri, yangi muhitda o'z o'rnini topish masalalari adabiy asarlarda keng tasvirlanadi. Bu asarlar orqali adiblar muhojirlikning insoniy qadr-qimmatga, milliy identifikatsiya va madaniy merosga bo'lgan ta'sirini chuqur tahlil qiladilar.

Mazkur maqolada o'zbek nasrida muhojirlar hayoti va qismati, ularning xarakteri va psixologik kechinmalari qanday tasvirlanganini tahlil qilamiz. Bu mavzuni yoritishda O'tkir Hoshimov, Abdulla Qodiriy va Said Ahmad kabi yozuvchilarning asarlariga murojaat qilamiz. Ushbu asarlarda muhojirlar hayoti va qismati, ularning yangi sharoitga moslashish jarayoni, ichki kechinmalari va ruhiy holati chuqur tahlil qilingan bo'lib, bu asarlar orqali muhojirlik mavzusining adabiyotdagi o'rni va ahamiyati yoritiladi.

Tahlil metodologiyasi. O'zbek nasrida muhojirlar hayoti va qismati, ularning xarakteri va psixologik kechinmalarini o'rganishda bir nechta ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalaniladi. Quyida bu metodologiyalarning asosiylarini keltirib o'tamiz:

Badiiy tahlil.

- ma'no va syujet tahlili - asarlarning syujet chizig'i va unda muhojirlik mavzusining qanday yoritilganini tahlil qilish. Qahramonlarning hayotidagi muhim voqealar va ularning qarorlarining tahlili orqali muhojirlik qismati yoritiladi;

- personaj tahlili - asardagi asosiy qahramonlarning xarakteri, psixologik holati va ularning rivojlanish jarayonini tahlil qilish. Qahramonlarning ichki kechinmalari, ruhiy holati va o'zgarishlari orqali ularning muhojirlik qismati qanday tasvirlanganini o'rganish.

Psixologik tahlil

- ichki monolog va dialoglar - qahramonlarning ichki monologlari va dialoglari orqali ularning ruhiy holatini, ichki

kechinmalarini va xarakterini tahlil qilish. Bu usul orqali muhojirlarning psixologik kechinmalari va ularning yangi sharoitga moslashish jarayoni yoritiladi;

- psixologik tasvir vositalari – qahramonlarning ruhiy holatini ifodalovchi badiiy vositalar, tasvirlar, ramzlar va metaforalar tahlili. Bu usul orqali muhojirlikning inson ruhiyatiga ta'siri va qahramonlarning ichki dunyosi yoritiladi.

Sotsiologik tahlil

- ijtimoiy muhit va sharoitlar – qahramonlarning yashash muhiti va ularning ijtimoiy sharoitlari tahlili. Bu usul orqali muhojirlarning yangi muhitga moslashishi va ijtimoiy qiyinchiliklar bilan kurashishi yoritiladi;

- ijtimoiy va madaniy ta'sirlar – muhojirlikning qahramonlarning ijtimoiy va madaniy hayotiga ta'siri tahlili. Bu usul orqali milliy identifikatsiya va madaniy merosning muhojirlik sharoitida qanday saqlanib qolishi yoki o'zgarishi yoritiladi.

Tarixiy-tahliliy yondashuv

- tarixiy kontekst – asarlarning yozilgan davri va tarixiy sharoitlarini inobatga olgan holda tahlil qilish. Muhojirlik mavzusining tarixiy jihatlarini, sabablarini va oqibatlarini yoritish orqali qahramonlarning qismati va ruhiy holati tahlil qilinadi;

- tarixiy shaxslar va voqealar – asarlardagi tarixiy shaxslar va voqealarni tahlil qilish orqali muhojirlik mavzusining tarixiy kontekstda qanday tasvirlanganini o'rganish.

Tadqiqot natijalari. O'zbek nasrida muhojirlar hayoti va qismati, ularning xarakter va psixologik kechinmalarini o'rganish natijasida quyidagi muhim jihatlar aniqlangan:

1. Muhojirlikning sabablari va qahramonlarning ruhiy kechinmalari

O'tkir Hoshimov – "Ikki eshik orasi". Muhojirlikka majbur bo'lgan qahramonlarning asosiy sabablari orasida iqtisodiy qiyinchiliklar, siyosiy ta'ziyalar va oilaviy sabablar mavjud. Bu sabablar ularning yangi hayot boshlashga majbur bo'lganliklarini ko'rsatadi. Asarda qahramonlarning vatanini tark etishdan oldin va keyingi ruhiy holati chuqur tasvirlanadi. Ularning vatan sog'inchi, begona yurtdagi qiyinchiliklar va yangi muhitga moslashish jarayonidagi ichki ziddiyatlari aniq yoritilgan.

Abdulla Qodiriy – "O'tgan kunlar". Tarixiy voqealar va siyosiy o'zgarishlar qahramonlarning muhojirlikka duch kelishiga sabab bo'lgan. Qahramonlarning vatanparvarlik tuyg'usi va tarixiy voqealar bilan bog'liq bo'lgan ichki kechinmalari muhim o'rin tutadi. Qahramonlarning vatan sog'inchi, o'zligini yo'qotish qo'rquvi va begona yurtda o'z o'rnini topa olmaslik hissi aniq tasvirlangan. Bu kechinmalar ularning ruhiy holatining murakkabligini ko'rsatadi.

Said Ahmad – "Ufq". Muhojirlikning sabablari orasida iqtisodiy va oilaviy omillar asosiy rol o'ynaydi. Qahramonlar yangi hayot boshlashga majbur bo'lishgan. Qahramonlarning yangi muhitga moslashish jarayoni, begona yurtda duch keladigan ijtimoiy va madaniy qiyinchiliklar, eski yurtini sog'inish hissi chuqur yoritilgan. Ularning ruhiy kechinmalari orqali muhojirlikning murakkabligi tasvirlangan.

2. Xarakter va psixologik kechinmalar

- qahramonlarning xakteri: muhojir qahramonlarning xakteri ko'pincha kuchli va bardoshli bo'lib, ular yangi sharoitga moslashishga harakat qiladilar. Biroq, ichki ziddiyatlar, umidsizlik va vatan sog'inchi ularning xakterining zaif tomonlarini ham ochib beradi.

- psixologik holati: qahramonlarning psixologik holati, ichki monologlari va dialoglari orqali chuqur tasvirlangan. Ularning ichki ziddiyatlari, yangi sharoitga moslashish jarayonidagi qiyinchiliklari, vatan sog'inchi va yangi muhitga integratsiya qilishdagi muvaffaqiyatlari va muvaffaqiyatsizliklari tasvirlangan.

- ichki monolog va dialoglar: qahramonlarning ichki monologlari va dialoglari orqali ularning ichki kechinmalari va ruhiy holati yoritilgan. Bu usul orqali qahramonlarning ichki dunyosini, ularning ruhiy holatini va ziddiyatlarini chuqur tahlil qilish mumkin.

- psixologik tasvir vositalari: asarlarda qahramonlarning psixologik holatini ifodalash uchun turli badiiy vositalar, tasvirlar, ramzlar va metaforalardan foydalanilgan. Bu vositalar orqali muhojirlikning inson ruhiyatiga ta'siri va qahramonlarning ichki dunyosi yoritilgan.

3. Ijtimoiy va madaniy muammolar

- ijtimoiy muhit va sharoitlar: qahramonlarning yangi yashash muhiti va ularning ijtimoiy sharoitlari tahlil qilingan. Bu orqali muhojirlarning yangi muhitga moslashishi va ijtimoiy qiyinchiliklar bilan kurashishi yoritilgan;

- ijtimoiy va madaniy ta'sirlar: muhojirlikning qahramonlarning ijtimoiy va madaniy hayotiga ta'siri tahlil qilingan.

Milliy identifikatsiya va madaniy merosning muhojirlik sharoitida qanday saqlanib qolishi yoki o'zgarishi yoritilgan.

- tarixiy kontekst: asarlarning yozilgan davri va tarixiy sharoitlari inobatga olinib, qahramonlarning tarixiy voqealar bilan bog'liqligi tahlil qilingan. Bu orqali muhojirlik mavzusining tarixiy kontekstda qanday tasvirlanganini o'rganish mumkin;

- tarixiy shaxslar va voqealar: asarlardagi tarixiy shaxslar va voqealarni tahlil qilish orqali muhojirlik mavzusining tarixiy kontekstda qanday tasvirlanganini o'rganish mumkin.

O'zbek nasrida muhojirlar hayoti va qismati, ularning xarakter va psixologik kechinmalari keng va chuqur tasvirlangan. Adiblar qahramonlarning ichki dunyosini, ruhiy holatini va yangi sharoitga moslashish jarayonlarini aniq va ta'sirchan ifoda etadilar. Bu asarlar orqali muhojirlikning insoniy qadr-qimmatga, milliy identifikatsiya va madaniy merosga bo'lgan ta'siri chuqur yoritiladi. O'tkir Hoshimov, Abdulla Qodiriy va Said Ahmad kabi yozuvchilarning asarlari bu borada muhim manba bo'lib, ularning ijodi orqali muhojirlik mavzusining murakkab va ko'p qirrali mohiyatini ochib berish mumkin.

Tadqiqot muhokamasi. O'zbek adabiyotida muhojirlar mavzusi turli davrlarda turlicha yondashuvlarni talab qilgan. Qahramonlarning qismati, ularning vatanini tark etishga majbur bo'lish sabablarini va begona yurtda uchraydigan qiyinchiliklarini ifodalash orqali adiblar xalqning muhim ijtimoiy muammolarini ko'taradilar. Muhojirlarning xakteri va psixologik holatlari asarlarda ularning ichki dunyosini ochib beruvchi asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Adiblar ularning ruhiy holatini, qiyinchiliklarga bardosh berish qobiliyatini va yangi sharoitga moslashuvini chuqur tahlil qiladilar.

O'tkir Hoshimov – "Ikki eshik orasi". Asarda muhojirlikka majbur bo'lgan qahramonlarning hayoti, ularning tug'ilgan yurtini sog'inish hissi va begona yurtdagi qiyinchiliklari tasvirlangan. Asarda muhojirlarning psixologik kechinmalari, vatanini sog'inish va begona muhitga moslashish jarayoni asosiy mavzu sifatida ko'tarilgan. Qahramonlarning ruhiy kechinmalari orqali ularning xakteri ochib beriladi.

"Uning har kuni birdan o'tdi. Eshigi bamisoli ming yildan beri ochilmagan eski bir uyning eshigidek g'iyqillab ochiladi. U qadamini tashlar ekan, yuragi shig'illab yirtilayotganini his qiladi. Har kuni bu darvozadan chiqib, notanish yurtda o'zini topish umidi bilan nafas oladi. Ammo bu umid tezda soviydi, eski xotiralar yuragini qattiq siqadi".

Bu parcha muhojirlikning ruhiy kechinmalarini chuqur tasvirlaydi. Qahramonning har kuni eshikdan chiqib, notanish yurtda o'zini topish umidi, ammo bu umidning tezda soviishi uning ichki ziddiyatlarini va vatan sog'inchini yoritadi. Eshikning g'iyqillashi, yuragining shig'illab yirtilishi kabi badiiy vositalar orqali muhojirlikning qiyinchiliklari, ichki azobi va ruhiy holati tasvirlangan. Bu qahramonning xakteri kuchli bo'lsa-da, uning ichki dunyosida katta ziddiyatlar va ruhiy og'riqli borligini ko'rsatadi.

Abdulla Qodiriy – "O'tgan kunlar". Asarda qahramonlardan birining muhojirlikka duchor bo'lishi va chet elda o'z joyini topa olmasligi tasvirlangan. Qahramonning ichki ruhiy holati, vatanini sog'inish va begona yurtdagi chekinishlari orqali uning xakteri va ruhiyati chuqur yoritiladi. Muhojirlik qismati orqali insonning o'zligi va identifikatsiyasi masalalari ko'tariladi.

"Yusufbek hoji vatanini tark etishga majbur bo'lganida, ko'zlarida yosh bilan ketdi. Har bir qadamida yuragi o'rtandi, har bir qadamida vatanining har bir tuprog'ini sog'indi. Begona yurtda topgan hayoti unga qarshilik qildi, u yerdagi odamlarga moslashish unga qiyin bo'ldi."

Bu parcha Yusufbek hoji qahramonining muhojirlik qismatini va ruhiy kechinmalarini tasvirlaydi. Qahramonning vatanini tark etishdagi og'riqli hissiyotlari, har bir qadamida yuragining o'rtanishi va vatan sog'inchi aniq yoritilgan. Begona yurtda topgan hayoti unga qarshilik qilishini ifodalash orqali muhojirlikning qiyinchiliklari va moslashishdagi murakkabliklar tasvirlangan. Bu qahramonning kuchli vatanparvarligi va milliy identifikatsiyasini yo'qotmaslikka intilishini ko'rsatadi.

Said Ahmad – "Ufq". Roman qahramonlarining muhojirlikdagi hayoti, ularning yangi muhitga moslashishi va eski yurtini sog'inish hissi tasvirlangan. Said Ahmad qahramonlarning ruhiy kechinmalarini, ularning yangi hayotga moslashuvini va eski hayotini sog'inishini tasvirlaydi. Bu orqali muhojirlarning xakteri va psixologik holati chuqur tahlil qilinadi.

"Anvar yangi yurtda o'zini notanish his qildi. Begona shahar ko'chalari, begona odamlar unga chet elning sovuq va mehrsiz ekanligini his qildirdi. U har kecha uyquga yotishdan oldin, o'z

tug'ilgan joyini, ota-onasini, do'stlarini esladi. Yangi hayotga moslashish unga qiyin bo'ldi, har kecha vatanini sog'indi."

Bu parcha Anvar qahramonining muhojirlikdagi ruhiy holatini yoritadi. Uning begona yurtida o'zini notanish his qilishi, shahar ko'chalari va odamlarning sovuq va mehsiz ekanligini his qilishi muhojirlikning murakkabligini ko'rsatadi. Qahramonning har kecha uyquga yotishdan oldin vatanini eslashi, ota-onasi va do'stlarini eslash orqali uning vatan sog'inchi va ruhiy kechinmalari tasvirlangan. Bu parcha qahramonning yangi hayotga moslashishdagi qiyinchiliklarini, ichki ziddiyatlarini va ruhiy azoblarini ochib beradi.

Har bir parcha orqali qahramonlarning muhojirlikdagi og'ir sharoitlari, vatan sog'inchi va yangi muhitga moslashishdagi

qiyinchiliklari tasvirlangan. Adiblar badiiy vositalar, ichki monologlar va psixologik tasvirlar orqali muhojirlik mavzusining murakkab va ko'p qirrali jihatlarini ochib berishga muvaffaq bo'lganlar.

Xulosa. O'zbek nasrida muhojirlar hayoti va qismati keng yoritilgan mavzulardan biridir. Adiblar qahramonlarning xarakteri va psixologik holatlarini ochib berish orqali ularning ichki dunyosini tasvirlaydilar. O'tkir Hoshimov, Abdulla Qodiriy va Said Ahmad kabi yozuvchilarning asarlarida muhojirlik mavzusi chuqur tahlil qilingan bo'lib, bu asarlar orqali muhojirlarning ruhiy kechinmalari, qiyinchiliklarga bardosh berish qobiliyati va yangi hayotga moslashuv jarayonlari yoritilgan.

ADABIYOTLAR

1. "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" нашриёти, 2007.
2. Abdullaeva D.S. Adabiyotshunoslikda badiiy psixologizm tushunchasi va masalaning tarixi // ORIENSS. 2021. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/adabiyotshunoslikda-badiiy-psixologizm-tushunchasi-va-masalaning-tarixi>
3. Hoshimov O'. Ikki eshik orasi. – Toshkent: Sharq, 2001. – 256 b.
4. Qodiriy A. O'tgan kunlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1988. – 320 b.
5. Said Ahmad. Ufq. – Toshkent: Yozuvchi, 1977. – 400 b.
6. Адабиётшунослик лугати. ДДуронон ва б. Т.: Академнашр, 2013.
7. Гинзбург Л.Я. О психологической прозе. О литературном герое. СПб.: Азбука, 2016.
8. Есин А.Б. Психологизм русской классической литературы: учебное пособие. — М.: Флинта: Наука, 2011.